

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XIX. YÜZYIL ORTALARINDA ANTALYA'DA AİLENİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

**According to the Judicial Registers the Social-Economic Situations of the
Family in Antalya in the Middles of 19th Century.**

Güven DİNÇ*

Özet

Aile bütün toplumlarda sosyal düzenin en temel birimi olarak kabul edilmektedir. Bu temel prensipten yola çıkılarak yapılan bu çalışmada şer'iyeye sicilleri kullanılmıştır. Düzenli olarak kayıt altına alınan bu tarihi belgeler günümüz şehir tarihçileri tarafından kullanılmaktadır. Antalya'nın XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik durumunun incelendiği bu makalede 7, 8 ve 9 numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defterleri kullanılmıştır. Araştırmaya göre; Osmanlı Devleti'ndeki aile yapısının tamamen İslamî yasalara bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Antalya Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin gösterdiği gibi bu yasalar Müslüman ve gayrimüslimler arasında ayırım gözetilmeksizin uygulanmaktaydı. Bunun yanı sıra, Müslüman ve gayrimüslim aileler arasında nüfus, ekonomik faaliyetler, ailenin yaşadığı mekan, giyim kuşam bakımlarından bazı küçük farklılıkların bulunduğu da görülmektedir. Sonuç olarak, incelenen dönemde Antalya'daki aile yapısının, klasik Osmanlı aile tipini yansıttığı söylenebilir. **Anahtar Kelimeler:** Antalya, Şer'iyeye Sicilleri, Aile, Evlilik, Boşanma, Mehr.

Abstract

It is accepted that family is the most basic unit of the social order in every societies. Taking is basic principle into consideration, Judicial Registers (Şer'iyeye Sicilleri) have been used in this study. These regularly kept historical documents are still used by city historians today. The social-economic conditions of Antalya in the middles of the 19th century have been examined in this article, in which the Judicial Registers of Antalya number 7, 8, and 9 are used. According to this research, the family law in the Ottoman State depended fully on the Islamic Law. As the Judicial Registers of Antalya show, these laws were in effect irrespective of the differences between the Muslims and non-Muslims. Furthermore, it has been found out that Muslim and non-Muslim families had some little differences from each other as regards population, economic activities, housing, clothing and finery. Consequently, it can be said that the features of the family type during the examined period reflect the clasical Ottoman family type.

Key words: Antalya, Judicial Registers, (Şer'iyeye Sicilleri) Family, Marriage, Divorce, Mehr.

* Arş.Gör. Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ANTALYA
(gdinc@akdeniz.edu.tr)

Giriş

Osmanlı Devleti oldukça farklı kültürleri bünyesinde barındıran bir toplum yapısına sahipti. Bu farklı kültür yapılarını bir arada tutabilmek için kuruluş dönemlerinden itibaren yargı kurumuna büyük önem verilmiştir. Bu amaçla kaza merkezlerine kadılar atanarak birer şer'î mahkeme oluşturulmuş ve halk arasında meydana gelen sorunların çözülmesine çalışılmıştır. Kadıların mahkemelerde gördükleri davaları kayıt altına aldıkları belgelere de şer'iyye sicilleri veya sicillât-ı şer'iyye adı verilmektedir. Bu defterlerde sadece halk arasında meydana gelen sorunlar kayıt altına alınmakla kalmamış; bunlardan başka merkezden taşraya gönderilen sayısız emirname sureti, alım-satım işlemleri, ikrar, hibe, ölüm nedeniyle yapılan tereke taksimatları gibi birçok işlemler de kayıt altına alınmıştır.¹

Şer'iyye sicilleri ayrıntılı bir biçimde incelenmeden Osmanlı dönemine ait yerel, sosyal ve ekonomik alanlara ilişkin tarih çalışmaları yapabilmeyi imkansızlığı günümüz tarihçileri tarafından anlaşılmış durumdadır. Şer'iyye sicilleri kullanılarak ailenin toplum içindeki statüsü, ekonomik durumu, aile içi ilişkiler, aile fertlerinin sayısı, ailenin yaşadığı mekanın organizasyonuna ilişkin veriler elde edilebilir. Araştırmamız, şer'iyye sicillerinin bu özellikleri göz önünde bulundurularak XIX. yüzyıl ortalarına ait (1849-1859) VII, VIII ve IX Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defterlerine dayanılarak yapılmıştır.

Toplam 100 adet olan Antalya Şer'iyye Sicil Defterleri XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlamaktadır. İncelemeye tâbi tuttuğumuz defterlerden VII numaralı defter, 34 sayfa olup çoğunlukla terekeler, merkezden gönderilen ferman suretleri, çeşitli konulardaki hüccetlerden oluşmakta ve 1266-1271 (1849-1855) tarihlerini kapsamaktadır. 61 sayfadan oluşan VIII numaralı defterde ise büyük oranda tereke kayıtları bulunmaktadır ve 1268-1275 (1852-1859) tarihleri arasında içermektedir. IX numaralı defter ise 43 sayfa olup 1266-1275 (1850-1859) tarihleri arasında yer almaktadır. Defterdeki belgelerin büyük çoğunluğunu çeşitli konulara ait hüccetler, merkezden gönderilen emirname suretleri ve ilâmlar oluşturmaktadır.

Şer'iyye sicilleri kullanılarak aile ile ilgili değişik şehirler üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Antalya tarihi ile ilgili olarak da şer'iyye sicillerine dayalı idarî, ekonomik, toplumsal alanlarda birçok çalışmalar yapılmışsa da Antalya'nın XIX. yüzyıl ortalarındaki aile yapısına ilişkin yapılmış çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde en önemlisi Rifat Özdemir'in Antalya'yı da konu alan makalesidir.² Ancak, bu çalışmanın Antalya ile ilgili bölümü incelenen dönemin uzunluğu ve kentlerin çokluğundan dolayı yüzeysel kalmıştır.

Aile

Aile kavramı, değişik toplumlarda, farklı bilimsel alanlarda değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Ancak, aile, çok genel bir ifade ile bir kadın ve erkeğin evlenmesi sonucunda oluşan en temel toplumsal birime verilen addır. Toplumların siyasî, sosyal, hukukî, ekonomik ve ahlakî yapılarını anlayabilmek için aile yapılarına bakmak

¹ Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri, C. I (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükkümler)*, TDAV. Yay., İstanbul, 1988, 17-18.

² Rifat Özdemir, "Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1-2) Elazığ, 1995, s.1-65.

gerekmektedir. Toplumlar, sosyal sistemin çekirdeğini oluşturan aile ile kimlik kazanabilmektedirler. Hiçbir toplum aile olmadan varlık gösteremez. Bugüne kadar yapılan antropolojik ve etnolojik çalışmalar belli bir aile tipini belirleyemediği gibi, her toplumun kendi kültür çerçevesi içerisinde şahsına münhasır bir aile yapısı oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan Türk toplulukları da eski dönemlerden itibaren benimsediği dine, yaşadığı coğrafyaya, bulunduğu bölgelerdeki farklı toplumlara ve bunlar gibi daha birçok nedene bağlı olarak aile yapısı bakımından belirli farklılıklar göstermiştir. Ancak, hiç kuşkusuz Türk toplumunun aile yapısındaki en önemli değişim İslâmiyet'in kabulünden sonra yaşanmıştır. Ancak, Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra aile yapılarında İslâmî öğelerin ön plana çıkmaya başlamasına rağmen eski geleneklerini de devam ettirerek bunları İslâmiyet ile büyük ölçüde aynı potada birleştirmeyi başarmışlardır.

Osmanlı hukuku gerek kamu, gerek özel hukuk alanlarında temel olarak İslâm hukukuna (şer'î hukuk) dayanmaktadır. Fakat her alanda İslâm hukukunun geçerli olduğu söylenemez. İslâm hukukunun yeterli olmadığı yerlerde – ki bunlar çoğunlukla dünyevî konulardır – temelini Türk âdet ve geleneklerinden, yaşam tarzından alan örfî (sultanî) hukukun uygulandığı görülmektedir. Bu durum örfî ve şer'î hukukun birbirine zıt özellikler taşıdıklarını göstermemekte; tam tersine bu iki hukuk anlayışı birbirini tamamlamaktadır.³

Aile hukuku da bu yapıya bağlı olarak şer'î hukuk içerisinde yer almaktadır. Esasları kanunnamelerde değil, fıkıh kitapları içerisinde bulunmaktadır. Kanunnamelerde aile ile ilgili yer alan hükümler ise tamamen şer'î hukuka bağlıdır. Örfî hukuk alanında büyük yetkileri bulunan padişahlar da şer'î hukuka müdahale ettirilmemişlerdir. Bunun sonucu olarak da padişahlar, kendilerini aile hukukuna müdahale etmek ve onun hükümlerini değiştirmekle değil, uygulanmasını sağlamakla görevli saymışlardır.⁴

Diğer yandan Osmanlı Devleti gayrimüslimler arasındaki evlenme ve boşanmalara hemen hemen hiç karışmamış; bunu tümüyle kendi din adamlarının yetkisine bırakmıştır.⁵ Bu nedenle şer'iyeye sicillerinde gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili belgelere pek sık rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili değerlendirme yapılamamıştır.

Evlilik

Bilindiği gibi ailenin oluşması bir kadın ile bir erkeğin anlaşarak evlenmeye karar vermesi ve bunun şahitler aracılığıyla kadı huzurunda tescil edilmesi ile olabilmektedir. Bu işlemin aşamalarını şöyle sıralayabiliriz:⁶

- 1- Öncelikle, evlenecek gelin ve damat adaylarının evlenmelerine herhangi bir engel olmadığını gösteren bir belge edinmeleri gerekmektedir. Bunu, mahallelerinin ihtiyar heyetinden ilmühaber kağıdı olarak sağlayabilirlerdi.

³ Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Ankara, 1958, s.102.

⁴ M. Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1985, s.65-66.

⁵ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s.203-204.

⁶ Bu aşamaların Müslümanlar için geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir. İncelenen belgeler arasında gayrimüslimlerin nikah işlemlerini kadı huzurunda gerçekleştirdiklerine dair hiçbir belgeye rastlanmamıştır. Çünkü gayrimüslim vatandaşlar nikah işlemlerini kendi dinî cemaatleri içerisinde yürütmekteydiler.

- 2- Elde edilen belge ile ve şahit olarak belirlenen iki kişinin aracılığıyla kadıya başvurulurdu. Kadı huzurunda ilk olarak durum anlatılır ve daha sonra kadı ile birlikte geline verilecek olan mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel miktarları tespit edilirdi.
- 3- Belirlenen mehirler bekarlar için “*izinnâme-i bıkır*”, dullar için “*izinnâme-i seyyib*” adı verilen kağıtlara yazılırdı.
- 4- Bundan sonra kadıdan alınan nikah izni ile birlikte mahalle veya buldukları yerin imamına giderek nikahlarını kıydırılırdı. Böylelikle nikah işlemi tamamlanmış olurdu.⁷

Belirtilen aşamalardan kadı ile ilgili kısımların şer‘iyye sicillerinde yoğun olarak bulunduğu söylenebilir. Evlenmek için gerekli olan iki şahidin sicillerde kayıtlı olduğu görülmektedir. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda, gelin ve damat adaylarının şahitleri bir çözüme ulaşamazlarsa bu kişilerden yardım istenebileceği düşünülmüştür. Ayrıca nikah işlemlerinin büyük bölümünün kadı huzurunda, yani devletin resmî bir görevlisi aracılığıyla gerçekleştirilmesi, yapılan işlemlerin sicillere geçirilerek kayıt altına alınması, şahitlerin bulunması ve kadının evlenme işlemine izin vermesi “*resmî nikah*” işlemlerinde uygulanan yöntemler olduğundan bu durum Osmanlı Devleti’nde kısmen de olsa resmî nikah uygulamasının varlığından söz edilebileceğini göstermektedir.⁸

Evlenmelerdeki bir diğer dikkat çekici özellik, “*mehr*”lerdir. Mehr, terim olarak evlenecek olan erkeğin nikah nedeniyle evleneceği kadına vermekle yükümlü olduğu para veya mal demektir. Gerçek ismi “*mehr-i müsemma*” olup, her iki tarafın da kabul etmesiyle belirlenmiş bir ücrettir. İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında “*kalın*” veya “*sep*” denilen bu uygulama, Türk toplumunda İslâmiyet sonrasında mehr adıyla devam etmiştir. Mehr, İslâmiyet’ten önce kadının satış bedeli idi. İslâmiyet bu uygulamaya bazı yeni düzenlemeler ve yasaklamalar getirerek mehrin kadına verilmesini emretmiş, kadının babası ya da akrabalarına verilmesini yasaklamıştır.⁹

Tespit edilen mehrin tamamının peşin; bir kısmının peşin kalanının daha sonra verilmesi veya tamamının ileri bir tarihte verilmesi gibi üç şekilde ödenmesi mümkündür. Mehr önceden belirlenen ödeme şekline göre üç farklı adla anılmaktadır. Taksitli ödeme söz konusu olduğu zaman mehrin peşin ödenen kısmına “*Mehr-i muaccel*”,¹⁰ ödenmesi ilerdeki bir tarihe bırakılmış kısmına “*Mehr-i müeccel*”,¹¹ ikisinin birleşmesine, yani tamamına ise mehr ya da mehr-i müsemma adı verilmektedir.¹²

⁷ Saim Savaş, “Fetva ve Şer‘iye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.510.

⁸ Örneğin; *Antalya Şer‘iyye Sicilleri VIII Numaralı Defter, 40a (AŞS., VIII/40a); AŞS., IX/3b; AŞS., IX/13a; AŞS., IX/15a.*

⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.103-105; İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.59-60.

¹⁰ *AŞS., VIII/40a.*

¹¹ Bkz. Tablo I.

¹² Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1974, s.217.

Mehrin miktarı hakkında kesin bir genelleme yapmak mümkün değildir. Ancak ilk defa evlenecek bayanlar ile dul bayanlara verilecek mehir miktarlarının, birinci eşlere (zevce-i evvel) ve daha sonra alınan eşlere (zevce-i sâni) verilecek mehir miktarlarının farklılık arz ettiği vurgulanmalıdır.¹³ Bunlar evlenme kayıtları sırasında belirlenen, tereke taksimatı sırasında kadına verilmek üzere terekeden düşülen ve boşanma sırasında kadına verilen mehir-i müecceller olmak üzere değişik şekillerde belgelere yansımıştır. İncelediğimiz Antalya Şer'iyeye Sicil Defterleri'nde değişik miktarlarda mehir-i müccel ücretleri tespit edilmiştir. Bunları tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz.

Fiyatı (Kuruş)	Kaç Defa Belirlendiği
51	2 ¹⁴
100	2 ¹⁵
101	12 ¹⁶
111	1 ¹⁷
125	2 ¹⁸
150	2 ¹⁹
151	5 ²⁰
200	4 ²¹
201	2 ²²
250	3 ²³
251	3 ²⁴
300	3 ²⁵
301	5 ²⁶
350	1 ²⁷
351	2 ²⁸
400	2 ²⁹
401	1 ³⁰
500	2 ³¹
700	1 ³²

¹³ Örneğin, AŞS., VIII/26a; AŞS., VIII/38a.

¹⁴ AŞS., IX/13a; AŞS., VIII/7a.

¹⁵ AŞS., VIII/16b; VIII/39a.

¹⁶ AŞS., VII/17a; AŞS., VIII/6b; VIII/10a; VIII/10b; VIII/17b; VIII/25b; VIII/39b; VIII/40b; VIII/49b; VIII/51b; VIII/52b; AŞS., IX/7b.

¹⁷ AŞS., VIII/26b.

¹⁸ AŞS., VIII/16b; AŞS., IX/3b.

¹⁹ AŞS., VIII/27a; VIII/37b.

²⁰ AŞS., VIII/28b; VIII/38b; VIII/42b; VIII/58b; AŞS., IX/3b.

²¹ AŞS., VII/21a; AŞS., VIII/34a; VIII/41b; AŞS., IX/13a.

²² AŞS., VIII/23a; VIII/42a.

²³ AŞS., VIII/15a; VIII/23b; AŞS., IX/35b.

²⁴ AŞS., VIII/49b; VIII/59a; AŞS., IX/15a.

²⁵ AŞS., VIII/28a; VIII/29a; VIII/30a.

²⁶ AŞS., VII/21b; VII/18b; AŞS., VIII/11b; VIII/13a; VIII/19a.

²⁷ AŞS., VIII/16a.

²⁸ AŞS., VIII/5a; VIII/51a.

²⁹ AŞS., VIII/10a; VIII/30a.

³⁰ AŞS., VIII/21a.

³¹ AŞS., VII/18a; VII/16b.

Tablo I: XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Mehr-i Müeccel Fiyatları

Tabloda da görüldüğü gibi XIX. yüzyıl ortalarında Antalya’da mehr-i müeccel fiyatları büyük oranda 101, 151, 200, 301 kuruş üzerinden belirlenmekteydi. Bu rakamlar Antalya’da incelediğimiz dönemde mehr-i müeccel ücreti hakkında tahminî bir fikir vermektedir ve ortalama 200 kuruş civarında olduğunu söylemek mümkündür.

Mehr-i müeccel fiyatları şer‘iyye sicillerine bu şekilde yansırken mehr-i muaccel fiyatlarının aynı sıklıkta yansıdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü mehr-i muaccel evlenirken verildiğinden tereke taksimatlarında ve boşanma ile ilgili belgelerde çoğunlukla yer almamıştır. İncelenen belgelerden çıkarılabilen mehr-i muaccel fiyatlarından iki tanesi 1.000 kuruş³³, diğer bir tanesi 251 kuruştur.³⁴ Bu tespitler de bize mehr-i muaccel ücretlerinin ailelerin ekonomik durumlarına göre değiştiğini göstermektedir.

Osmanlı aile yapısı içerisinde dikkati çeken durumlardan biri de çok eşli evliliğin (poligami) nadir de olsa yaşanmış olmasıdır. İslâm kaynaklarında bir erkeğin, aralarında adaletsizlik yapılmadığı ve doğru yoldan sapılmadığı taktirde en fazla dört olmak üzere birden fazla kadınla evlenilebileceğine izin verildiği bilinmektedir.³⁵ Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Ahmet Tabakoğlu’na göre klâsik dönem Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlilik oranı % 9 dolaylarındadır.³⁶

XIX. yüzyıl ortası Antalya’ında şer‘iyye sicillerine göre gayrimüslimlerde çok eşli evlilik bulunmamaktaydı. Gayrimüslimlerin tek eşli olmaları dinî inanç ve geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak Müslümanlar açısından çok eşli evliliğin yaygın olmamakla beraber var olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Mustafa bin Abdullah’ın Zeynep ve Hafize,³⁷ el-Hâcc Ali bin Ahmed’in Fatma bint-i Ali ve Fatma bint-i Mehmed³⁸, Kara Hüseyin Oğlu Mehmed’in Dürdâne ve Ayşe³⁹, el-Hâcc Mehmed’in Ayşe Hanım ve Fatma Hanım⁴⁰, eşraf-ı hânedândan el-Hâcc İbrahim’in Dudu Hanım ve Ayşe Hanım adlarında ikişer eşleri bulunmaktaydı.⁴¹ Burada dikkat çeken nokta çok eşli evlilik yapmış kişilerin ekonomik durumlarının oldukça iyi olmasıdır. Yukarıda verilen örneklerden el-Hâcc Ali bin Ahmed, Kara Hüseyin Oğlu Mehmed, ve el-Hâcc Mehmed öldüklerinde arkalarında sırasıyla 12.677,5⁴² 10.360⁴³, 115.795⁴⁴ kuruşluk büyük servetler bırakmışlardır.

Çok eşli evliliklerde koca öldükten sonra eşler mirastan aynı payı almalarına rağmen, mehr-i müeccel ücretlerinde aynı eşitliğin olmadığını görmekteyiz. Birinci eşler (zevce-i evvel), ikinci eşten (zevce-i sâni) yaklaşık iki kat daha fazla bir mehr-i müeccel ücreti almaktadır. Örneğin, el-Hâcc Ali bin Ahmed öldükten sonra eşleri

³² AŞS., VIII/35b.

³³ AŞS., VIII/40a.

³⁴ AŞS., VIII/49b.

³⁵ Said Öztürk, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.375.

³⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.93.

³⁷ AŞS., VII/29a.

³⁸ AŞS., VIII/26a.

³⁹ AŞS., VIII/38a.

⁴⁰ AŞS., IX/9b.

⁴¹ AŞS., IX/24a.

⁴² AŞS., VIII/26a.

⁴³ AŞS., VIII/38a.

⁴⁴ AŞS., IX/9b.

terekeden aynı oranda hisse alırlarken zevce-i evvel Fatma bint-i Ali 111 kuruş, zevce-i sâni Fatma bint-i Mehmed 51 kuruş mehr-i müeccel ücreti almışlardır.⁴⁵ Aynı şekilde Kara Hüseyin Oğlu Mehmed öldükten sonra eşleri terekeden aynı miktarlarda hisse almışlar; ancak zevce-i evvel Dürdâne 51 kuruş, zevce-i sâni Ayşe 25 kuruş mehr-i müeccel ücreti almıştır.⁴⁶

Boşanma

İslâm hukukunda evlenme, soyun sürdürülmesi ve haramdan kaçınılması için teşvik edilmekle birlikte; zina, hakka tecavüz, saygısızlık gibi durumların ön plana çıkması boşanmanın temel sebepleri olarak gösterilmektedir. Bu şekilde ve daha başka nedenlerden doğan anlaşmazlıklar sonucunda üç türlü boşanmanın olduğu bilinmektedir. Birincisi; kocanın, tek taraflı isteğine dayalı beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır (talak) ki gerçekleşmesi için bir mahkeme kararına gerek yoktur. İkincisi, kadının alacağı mehr ve iddet nafakasından vazgeçmek suretiyle kocasını boşamaya razı etmesi sonucu gerçekleşen boşanmadır (muhâlaa). Üçüncü tür boşanma ise mehr ve iddet nafakasından vazgeçmek istemeyen kadının belirli sebeplerin varlığı durumunda kadıya başvurarak boşanmak istemesi durumunda gerçekleşmektedir. Hanefî-Osmanlı hukukunda sınırlı olarak görülen bu tür boşanmalara “*tefrîk*” veya “*kazâi boşanma*” denilmektedir. Bu boşanmada diğer ikisinin aksine kocanın ayrılmaya razı olması şart değildir. Kadının kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir.⁴⁷

XIX. yüzyılın ortalarına ait Antalya Şer‘iyye Sicil Defterleri’nde boşanma ile ilgili çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Mahkemeye başvuran kişi kadın ya da erkek olsun öne sürülen iddia aralarında “*hüsn-i muâşeret*” (iyi geçinme) kalmadığıdır ve çoğunlukla karşılıklı anlaşmaya dayalı gerçekleşen boşanmalara rastlanmaktadır. Örneğin, 5 Rebiü’l-evvel 1270 [6 Aralık 1853] tarihli bir belgede Kâmile bint-i Hasan adlı kadın, kocası Arap Şeyh İsmail bin Ömer ile aralarında geçim kalmadığından boşanmak istediğini ve bunun için 51 kuruşluk mehr-i müeccelini almaktan vazgeçtiğini söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. Kocası Ömer’in de bu teklifi kabul etmesi ve eşini boşamasıyla ayrılmışlardır.⁴⁸ 7 Rebiü’l-evvel 1271 [28 Kasım 1854] tarihli bir başka belgede Fatma adındaki bir kadın İsmail adındaki kocasından boşanmak istediğini ve bunun için mehr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçtiğini mahkemeye bildirmiş; kocası İsmail’in de bu teklifi kabul ederek eşini boşamasıyla ayrılmışlardır. Bu boşanmada Fatma Hanım’ın 51 kuruşluk mehr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçmesine karşılık olarak İsmail, Ayşe Dudu adındaki kızlarına 9 yaşına kadar bakmakla yükümlü kılınmıştır.⁴⁹ Diğer bir belgede Zeynep adlı bir kadın, mehr-i müeccelinden vazgeçerek ve çeyizini geri vererek boşanmaya talip olmuştur. Kocası Molla Mustafa’nın da bu öneriyi kabul etmesiyle boşanma gerçekleşmiştir.⁵⁰ Bu üç boşanma “*muhâlaa-i şer‘iyye*”ye iyi birer örnek teşkil etmektedir.

21 Şevvâl 1272 [25 Haziran 1856] tarihli diğer bir belgede ise Havva bint-i Hacı Mehmed adlı kadın, kocası Hacı Selami oğlu Ali’nin İskenderiye’ye gitmesinden sonra belli bir zamanın geçmesine rağmen geriye dönmemesinden dolayı kocasından boşanmış sayılmıştır. Çünkü, Hacı Selami oğlu Ali İskenderiye’ye giderken bir buçuk

⁴⁵ AŞS., VIII/26a.

⁴⁶ AŞS., VIII/38a.

⁴⁷ M. Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yay., İstanbul, 1996, s.167-168.

⁴⁸ AŞS., VII/33b.

⁴⁹ AŞS., IX/13a.

⁵⁰ AŞS., IX/35b.

yıla kadar dönmezsem zevcem benden boşanmış olsun demiş ve Dercalı oğlu Hüseyin bin İbrahim ile Mehmed Onbaşı ibn-i Bedevî'yi de şahit göstermiştir.⁵¹ Bu olay da gaiblik nedeniyle boşanmaya iyi bir örnektir.

Yetim Çocuklar

Boşanmalarda ya da ebeveynlerden birinin ölümü durumunda maddî ve mânevî olarak en fazla mağdur olanlar hiç kuşkusuz küçük çocuklardır. Bu nedenle Osmanlı toplumunda anne veya babası vefat eden ve kimsesi olmayan çocukların gelecekları için bir takım tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu gibi durumlarda çocukların hisselerini korumak ve mallarını idare etmek üzere “vasî” tayin edilmekteydi. Bu kişiler içten bağlılığı ve doğruluğu ile tanınıp her yönden vesâyet işlerini yürütebilecek güvenilirliği herkes tarafından bilinen kişiler olmak zorunda idiler. Belgelerde bunlar için “*sadakât ve istikamet ile ma'rûf ve her vechile umûr-ı vesâyeti rü'yete kadir idüğü zeyl-i hüccetde muharrerü'l-esâmi-i müslimîn ihbârlarıyla zâhir ve mütehakkık*”⁵² ibaresi yer almaktadır.

Vasîler genellikle bu amaçla tayin edildikleri gibi farklı durum ve amaçlar için de tayin edilebilmekteydiler. Hisse sahiplerinden bazılarının kayıp olduğu durumlarda veya miras bırakanın (mûris) terekesinin taksimatı sırasında hisse sahipleri hazır bulunmamışsa o kişilerin hisseleri mahkemece belirlenen vasîye gerçek sahipleri geldiğinde teslim edilmek şartıyla verilebilmekteydi. Örneğin, Baba Doğan Mahallesi'nde oturan Evran Beğ oğlu Mehmed bin Ahmed adlı kişi öldükten sonra, mirasının eşi Şerife bint-i İsmail ile çocukları askerde bulunan Ahmed ve kızı Fatma'ya verileceği belirlendikten sonra askerde bulunan oğlu Ahmed gelinceye kadar onun hissesine bakmak üzere vasî olarak eniştesi Manavzâde Ali Ağa ibn-i Salih Efendi belirlenmiştir.⁵³

Makbûle Mahallesinde otururken ölen Mebrûke bint-i Ali adlı kadının mirası oğlu el-Hâcc Ali ve Mısır'da bulunan kızı Dudu ve yine Mısır'da bulunan oğulları İsmail ve Halil'e verileceği belirlendikten sonra Mısır'da bulunan Dudu, İsmail ve Halil'in hisseleriyle ilgilenmek üzere onlar gelinceye kadar evlad-ı Arabdan Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Abdullah vasî tayin olunmuştur.⁵⁴

Çocukların mallarını idare etmek için tayin edilen vasîler yakın akraba olabileceği gibi, doğrudan kadı tarafından veya Padişah buyruğuna uygun olarak yine kadı tarafından akraba olmayan kişilerden de vasî tayin edilebildiği görülmektedir. Bunların yanında baba ölmeden önce çocuklarına vasiyet yoluyla vasî belirleyebilmekteydi.⁵⁵ Karakuyu Mahallesi'nde otururken vefat eden İçilli Kara Ahmed oğlu Molla Ali adlı kişinin mirasının eşi Arife bint-i Hüseyin ile oğlu Mustafa'ya ait olduğu anlaşıldıktan sonra küçük yaştaki oğlu Mustafa'nın hisselerini korumak ve idare etmek için Kara Ahmed oğlu Molla Ali'nin kardeşi Hüseyin bin Kara Ahmed vasî tayin olunmuştur.⁵⁶

Hafız Mehmed Ali'nin ölümü üzerine küçük kızı Şerife ve küçük oğlu Ahmed'e miras kalan malların idaresi için amcaları Hasan Efendi mahkeme tarafından tayin olunmuştur.⁵⁷ Süleyman Sipahi'nin ölümü üzerine küçük kızı Meryem'e kalan malları

⁵¹ AŞS., VIII/31a.

⁵² AŞS., VIII/22b; AŞS., VIII/6a.

⁵³ AŞS., VIII/15b.

⁵⁴ AŞS., VIII/6a.

⁵⁵ Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, C. XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.59.

⁵⁶ AŞS., VIII/16a. Benzer belgeler için bkz. AŞS., VII/17b; AŞS., VII/15b.

⁵⁷ AŞS., IX/25a.

idare etmek üzere yine mahkeme tarafından akraba olmayan Moravî Osman Ağa nasb ve tayin edilmiştir.⁵⁸

Aynı şekilde es-Seyyid el-Hâcc Halil'in ölümü üzerine küçük çocuklarının mallarının idare edilmesi için mahkeme tarafından bir vasî nasb ve tayin olunmuştur. Bu kişi çocuklarla akrabalığı olmayan, ancak Antalya'nın önde gelen kişilerinden birisi olan el-Hâcc İbrahim Efendi'dir. Ancak İbrahim Efendi'nin de ölümü üzerine bu kişinin yeğeni Kabadayızâde Hüseyin Efendi yine mahkeme tarafından çocukların mallarının idaresine atanmıştır.⁵⁹

Yukarıda yetim kalan çocukların mallarının idaresine mahkeme tarafından Padişah emirlerine uygun olarak da vasî tayin edilebildiği belirtilmişti. Örneğin; Çeribaşızâde el-Hâcc İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine "*bâ-irâde-i seniyye tesviye-i umûrına kibel-i şer'den bâ-hüccet-i şer'iyye*" Yusuf Ağa nasb ve tayin olunmuştur.⁶⁰

Yetim çocukların mallarının idaresine bakmak üzere atanan vasînin yanında nazır da tayin edilebilmekteydi. Bu kişi, vasînin yapacağı tasarruflara nezaret etmek üzere atanan kişidir. Ancak, çocuklara kalan malları istedikleri gibi tasarruf edemezlerdi. Örneğin; Çeribaşızâde el-Hâcc İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine çocuklarının mallarının idare etmek üzere tayin olunan Yusuf Ağa'nın nazırı olarak Hüseyin Efendi belirlenmiştir.⁶¹

Mebrûke bint-i Ali adlı hatun öldükten sonra çocuklarına kalan mirasının korunması ve yürütülmesi için vasî olarak atanan Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Abdullah'a bu görevinde yardımcı olmak üzere Ramazan oğlu Ekmekçi Mehmed nâzır tayin olunmuştur.⁶²

İncelenen belgelerde vasî ve nazır tayinlerinin gayrimüslimler için de geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin; Agob veled-i Avaris adlı zimmînin ölümü üzerine Agob'un eşi Marim ile annesi Üskumay mahkeme tarafından vasî tayin edilmişlerdir.⁶³

Makbûle Mahallesi'nde otururken ölen Marina veled-i Yorgi adlı gayrimüslim kadının mirası eşi Hoca Ulya veled-i Kostandi ile kızları Elenkod, Sebtu ile oğulları Kostandi ve Yorgi'ye ait olduğu belirlendikten sonra çocukların hisselerine düşen mirasla ilgilenmek üzere babaları Hoca Ulya vasî tayin edilmiştir.⁶⁴

Aile Nüfusuna İlişkin Sayısal Veriler

Şer'iyye sicillerinin derinlemesine bir incelemeye tâbi tutulması ile kentlerin aile yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkündür. Belgelerdeki aile ile ilgili bilgiler ele alındığında ve bunlar belli bir sayısal veri haline dönüştürüldüğünde incelenen kentin aile yapısının anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır. Ailelerin kaçır kişiden oluştuğu, çocuk sayıları, kız-erkek çocuk oranları gibi özellikler bu şekilde daha nesnel bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

Bu doğrultuda, VII, VIII ve IX Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defterleri'nin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi sonucunda belgelerden elde edilen 114 Müslüman ve 21 gayrimüslim ailenin analizi yapılmıştır. Buna göre; Müslüman ailelerde çocuk sahibi

⁵⁸ AŞS., IX/16a.

⁵⁹ AŞS., IX/7a. Benzer belgeler için bkz. AŞS., VIII/16a; AŞS., VIII/43a; AŞS., VIII/30b; AŞS., VIII/44a; AŞS., IX/4a; AŞS., IX/9a.

⁶⁰ AŞS., IX/4b.

⁶¹ Aynı belge.

⁶² AŞS., VIII/6a.

⁶³ AŞS., IX/5b.

⁶⁴ AŞS., VIII/4b. Benzer belgeler için bkz. AŞS., VIII/9b; AŞS., VIII/19b; AŞS., VIII/43a; AŞS., IX/15b; AŞS., IX/21b.

olma oranı ortalama 3,07 olarak belirlenirken, bu oranın gayrimüslimlerde 2,9 olduğu görülmektedir. Çocuksuz aile sayılarında 9 Müslüman aileye karşılık, 3 gayrimüslim aile bulunmaktadır. Müslüman ailelerin çoğunlukla 2, 4 ve 5, gayrimüslim ailelerin ise 3 ve 4 çocuğa sahip oldukları görülmüştür. Müslümanlar arasında tek çocuklu 14 aileye rastlanırken gayrimüslimlerde 2 aile tespit edilmiştir. Müslümanlar içerisinde 9 çocuklu aileye rastlanmazken 10 çocuklu aileye 1 kez rastlanmıştır. Müslüman aileler arasında 7 ve 8 çocuklu ailelere birer kez rastlanırken gayrimüslimlerde çocuk sayısının en fazla 6 olduğu saptanmıştır. Bu verilere göre Müslüman ailelerin gayrimüslim ailelere göre daha kalabalık olduğu sonucu çıkmaktadır.

Elde edilen verilerde dikkat çekici bir diğer özellik ise Müslüman ve gayrimüslim ailelerde kız ve erkek çocuk sayılarının birbirine yakın oranda olmalarıdır. 105 Müslüman ailedeki toplam 351 çocuk içerisinde kız çocuk sayısı 183 (% 52,1), erkek çocuk sayısı 168'dir (%47,9). 18 gayrimüslim ailede ise toplam 61 çocuk içerisinde 31 kız (% 51), 30 (% 49) erkek çocuk saptanmıştır.

İncelenen belgelere göre XIX. yüzyıl ortalarında Antalya'da bir ailenin ortalama nüfusu 5-6 kişi civarında idi ve bu bakımdan çekirdek ailenin yaygın olduğu söylenebilir. Bazı tereke kayıtlarında geniş aile tipini yansıtan büyükanne ve büyükbabanın ve yakın başka akrabaların da varlığı görülse de genel olarak çekirdek ailenin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bu durumu tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz.

	Aile Toplamı	Erkek	Kız	Toplam Çocuk
Çocuksuz Aile	9	—	—	—
1 Çocuklu Aile	14	5	9	14
2 Çocuklu Aile	25	27	23	50
3 Çocuklu Aile	17	28	23	51
4 Çocuklu Aile	23	38	54	92
5 Çocuklu Aile	19	45	50	95
6 Çocuklu Aile	4	13	11	24
7 Çocuklu Aile	1	4	3	7
8 Çocuklu Aile	1	2	6	8
9 Çocuklu Aile	—	—	—	—
10 Çocuklu Aile	1	6	4	10
TOPLAM	114	168 (%47,9)	183 (% 52,1)	351

Tablo II: XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Müslüman Ailelerin Nüfus Analizi

	Aile Toplamı	Erkek	Kız	Toplam Çocuk
Çocuksuz Aile	3	—	—	—
1 Çocuklu Aile	2	2	—	2
2 Çocuklu Aile	1	1	1	2
3 Çocuklu Aile	6	7	11	18
4 Çocuklu Aile	7	16	12	28
5 Çocuklu Aile	1	1	4	5

6 Çocuklu Aile	1	3	3	6
Toplam	21	30 (% 49)	31 (% 51)	61

Tablo III: XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Gayrimüslim Ailelerin Nüfus Analizi

XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Müslüman ailelerin çocuk sayılarına bakıldığında Anadolu’nun genelinde belli bir ortalamanın bulunduğu söylenebilir. Örneğin; Diyarbakır’da Müslümanlar arasında çocuk sahibi olma sayısı 3 ile 5⁶⁵, Mudurnu’da 3 ile 4 arasında değişmekteydi.⁶⁶ Konya’daki aileler ortalama 3 çocuğa sahiptiler.⁶⁷ Muğla’da ise gayrimüslim vatandaşların çocuk sahip olmadaki ortalamaları 1,66 idi.⁶⁸

Ailenin Ekonomik Yapısı

Osmanlı-Türk ailesi yaşam tarzı itibariyle şehirlerde esnaflık, sanat ve ticaretle; kırsal kesimde hayvancılık ve ziraatla uğraşan köylü aileler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Temelde şahsî üretim kaynaklı bir yaşam düzeni hüküm sürdüğünden ve genellikle tarım, esnaflık ve ticaret başlıca geçim kaynakları olduğundan bu durum doğal bir sonuçtur.⁶⁹

Antalya Şer‘iyye Sicil Defterleri’ne yansıyan belgelerden açıkça görüldüğü gibi Müslüman aileler geçimlerini büyük oranda tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydılar. Yetiştirilen belli başlı ürünler ise buğday, arpa, mısır, ipek, siyâm, kayısı, ceviz, palamut, burçak, hurma gibi ürünlerdir. Şüphesiz tarımsal üretim sadece bunlarla sınırlı değildi. Şer‘iyye sicillerinde kayıt altına alınmış ürünler bunlardır. Bunların dışında belgeler arasında çeşitli bahçe adları geçmektedir. Bu ise Antalya’da bahçe tarımının da yapıldığını göstermektedir. Erikli bahçe⁷⁰, dut bahçesi⁷¹, yemiş bahçesi⁷², Kadı bahçesi⁷³, yonca bahçesi⁷⁴ İbrahim Ağa bahçesi⁷⁵, zerdali bahçe⁷⁶, Antalya bahçesi,⁷⁷ eski Teke Mütessellimi el-Hâcc Mehmed Ağa bahçesi,⁷⁸ Hamamcı Hafız bahçesi,⁷⁹ Hacı Binbaşı bahçesi,⁸⁰ tahrancı bahçe⁸¹ ve çeşitli vakıflara ait bahçeler bunlara örnek verilebilir. Diğer yandan birçok belgede çok sayıda bahçenin bulunduğunu belirtmek

⁶⁵ İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK, Ankara, 1995, s.276.

⁶⁶ Hüseyin Sarı, “Şer‘iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi’nde Mudurnu’da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit”, *OTAM*, S.7, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1996, s.183.

⁶⁷ Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.38-39.

⁶⁸ Erdoğan Keleş, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Muğla’da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik ve Hukuki Durumları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.19, İstanbul, 2004, s.222.

⁶⁹ Ortaylı, a.g.m., s.57.

⁷⁰ AŞS., VIII/27a.

⁷¹ AŞS., VIII/38a.

⁷² AŞS., VIII/38a.

⁷³ AŞS., VIII/5b.

⁷⁴ AŞS., VIII/23b.

⁷⁵ AŞS., IX/19b.

⁷⁶ AŞS., IX/21b.

⁷⁷ AŞS., IX/22a.

⁷⁸ AŞS., IX/23b.

⁷⁹ Aynı belge.

⁸⁰ AŞS., IX/41b.

⁸¹ AŞS., IX/5a.

gerekmektedir. Ancak incelenen belgelerde bu bahçelerde ne tür ürünler yetiştirildiğine ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır.

XIX. yüzyıl ortası Antalya’ında hayvancılık da yaygın olarak yapılmaktaydı. Özellikle Antalya’nın Toros Dağları eteklerindeki yaylalarda büyük ve küçük baş olmak üzere çeşitli hayvanlar yetiştirilmekteydi. Bu durum şer’iye sicillerine de yansımıştır. Özellikle Müslümanların tereke kayıtlarına bakıldığında hemen hemen her ailenin en az bir hayvana sahip olduğu görülmektedir. Şer’iye sicillerine göre yetiştirilen hayvanlar arasında inek, sığır, davar, öküz, dana, katır, tosun, koyun, at, merkeb, deve başta gelmektedir.

İncelenen belgelerde gayrimüslim vatandaşların tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını gösteren belgeler yok denecek kadar azdır. Bazı belgelerde gayrimüslimlerin terekeleri sayılırken bahçeler, çeşitli hayvanlar da sayılmaktadır. Ancak belgeler ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulduğunda bu kişilerin asıl mesleklerinin tarım ve hayvancılık olmadığı, daha çok ticaret ve zanaatla uğraştıkları anlaşılmaktadır.⁸²

Antalya’nın en zengin kesimini de gayrimüslim aileler oluşturmaktaydı. Bunların içerisinde en önde geleni bazı belgelerde “*Zanâiloğulları*” bazı belgelerde de “*Zanâiroğulları*” olarak geçen ailedir. Bu ailenin uzun zamanlardan beri Antalya’nın en zengin ailesi olduğu şer’iye sicillerinden açıkça anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl başlarında Tekelioğullarının sarrafı da Zanâiroğullarından Dimitri ve onun kardeşi Kereti idi.⁸³ İncelediğimiz dönemde de bu ailenin üyelerinin sürekli olarak emlak almakta olduğu görülmektedir. Aslında bu durum Antalya’daki bütün gayrimüslimler için geçerli bir durumdur. Emlak sattıkları durumlarda da alıcılar yine gayrimüslimlerdir. Örneğin; Zanâiroğlu Hoca İstirati Hoca Sava’dan iskelede 64.000 kuruşa bir hân⁸⁴, İstirati’nin eşi Mariyana yine Hoca Sava’dan 6.000 kuruşa İki Kapulu Hân’da bir kargir mağaza satın almış,⁸⁵ sarraf Çivi Oğlu Hralenbus, tüccar Sarı Simon Oğlu Kostandi Bazergan’a Kaş kazasında bulunan çiftliğini 125.000 kuruş gibi yüksek bir meblağa satmıştır.⁸⁶ Bunlardan başka, belgelerden gayrimüslimlerin birçok dükkan, mağaza ve ev sahibi oldukları görülmektedir. Yine Zanâiroğulları’ndan sarraf Hacı Ligori Beytû’l-mâl Sandık Emîni olarak görev yapmaktaydı.⁸⁷

Antalya’da kent sakinlerinin en önemli geçim kaynakları arasında demircilik, hamamcılık, kasaplık, bakkallık, kahvecilik, debbağcılık, helvacılık, keçecilik, terzilik, semercilik, berberlik, kerestecilik, kalaycılık, kazancılık, kebabçılık, ekmekçilik, pabuççuluk, nalbantçılık gibi meslekler sayılabilir. Kent merkezinde bulunan pazar (sûk) Antalya’daki ekonomik hayatın en canlı olduğu yerlerden birisiydi. Ölen kişilerin miras bıraktıkları mallar da burada müzayede ile satılmaktaydı.⁸⁸

Yukarıda ifade edildiği gibi gayrimüslim aileler Antalya’nın en zengin kesimini oluşturmaktaydılar. İncelenen belgelerde, Müslüman vatandaşların terekelerinde borçlar (zimemât) sayılırken birçok kez bir gayrimüslim sarrafa borçlu oldukları görülmüş; birçok defalar da gayrimüslimlerin Müslümanlara borç para verdiklerine rastlanmıştır.⁸⁹

⁸² Örneğin, AŞS., VIII/31b; AŞS., VIII/44a.

⁸³ AŞS., I/42b.

⁸⁴ AŞS., IX/4a.

⁸⁵ AŞS., IX/4a.

⁸⁶ AŞS., IX/9a.

⁸⁷ AŞS., VIII/12b.

⁸⁸ AŞS., VIII/23b; AŞS., VIII/27b; AŞS., VIII/28b; AŞS., IX/26a; AŞS., IX/38a; AŞS., IX/41a.

⁸⁹ Örneğin bkz. AŞS., VII/15b; AŞS., VIII/13b; AŞS., VIII/20b; AŞS., VIII/58b.

Müslüman ve gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını en iyi yansıtan kaynaklar şer'îye sicilleri içerisinde bulunan tereke kayıtlarıdır. Bu kayıtlarda miras bırakan kişilerin toplam mirasları - varsa - borçları düşüldükten sonra belirlenmekte ve ardından mirasçılar arasında İslam Feraiz Hukuku'na dayanılarak taksim edilmektedir. Bu çeşit kayıtlardan Müslümanlar ve gayrimüslimler için örnek teşkil etmesi bakımından onar tane seçilerek aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur.⁹⁰

Adı	Oturduğu Mahalle	Toplam Tereke Miktarı (Kuruş)	Yılı
Emine bint-i Mehmed	Meydan Mahallesi	2.460,5	1267 (1851) ⁹¹
İbrahim Ağa	Cami-i Atik Mahallesi	33.965	1267 (1851) ⁹²
Katrancıoğlu Ali b. Mehmed	Şeyh Sinan Mahallesi	13.514,5	1271 (1854) ⁹³
Cafer b. Osman	Kızılharim Mahallesi	7.050	1271 (1854) ⁹⁴
Deli Ahmed b. Süleyman	Bâlî Beğ Mahallesi	7.222,5	1271 (1855) ⁹⁵
Uzun Ali b. Hüseyin	Çavuş Bahçesi Mahallesi	6.875,5	1271 (1855) ⁹⁶
Kara Ahmed Oğlu Molla Ali	Karakuyu Mahallesi	4.768,5	1271 (1855) ⁹⁷
Hamâl Ali b. Mehmed Çad	Cami-i Atik Mahallesi	36.968	1273 (1857) ⁹⁸
Bâğçevân Çaviş Hasan b. Halil	Şeyh Sinan Mahallesi'nde	27.708	1274 (1858) ⁹⁹
Yusuf Çaviş ibn-i Abdurrahman	Âşık Doğan Mahallesi	1.195,5	1275 (1859) ¹⁰⁰

Tablo IV: XIX. Yüzyıl Ortalarında Müslüman Ailelerin Ekonomik Durumları

Adı	Oturduğu Mahalle	Toplam Tereke Miktarı (Kuruş)	Yılı
Marina veled-i Yorgi	Makbule Mahallesi	11.522	1271(1854) ¹⁰¹
Eleni veled-i Yorgi	Cami-i Cedîd	1.972	1271 (1855) ¹⁰²

⁹⁰ 29 Safer 1274 (19 Ekim 1857) tarihli bir belgede gayrimüslimlerin tereke yazımlarını çoğunlukla şer'î mahkemelerde yapmak istemedikleri, ancak gayrimüslimlerin terekelerini zorla yazmak isteyen kadı ve naiblerin buldukları ve bunu yapan kadı ve naiblerin bu işlemi sadece para kazanmak için yaptıkları belirtilmektedir. *AŞS.*, IX/40a.

⁹¹ *AŞS.*, VII/15b.

⁹² *AŞS.*, VII/30a.

⁹³ *AŞS.*, VIII/5a.

⁹⁴ *AŞS.*, VIII/5b.

⁹⁵ *AŞS.*, VIII/11b.

⁹⁶ *AŞS.*, VIII/13a.

⁹⁷ *AŞS.*, VIII/16a.

⁹⁸ *AŞS.*, VIII/39a.

⁹⁹ *AŞS.*, VIII/41a.

¹⁰⁰ *AŞS.*, VIII/59a.

¹⁰¹ *AŞS.*, VIII/4b.

	Mahallesi		
Kabak Yani Oğlu Hacı Kiryako veled-i Yani	İki Kapulu Handa	5.567	1271 (1855) ¹⁰³
Karayazıcıoğlu Hacı İstirati veled-i Dimitri	Makbule Mahallesi	61.527,5	1271 (1855) ¹⁰⁴
Kablan veled-i Sava	Cami-i Cedîd Mahallesi	3.902	1274 (1858) ¹⁰⁵
Karayazıcıoğlu Hacı veled-i Dimitri	Makbule Mahallesi	91.034,5	1274 (1858) ¹⁰⁶
Hancı Hacı Erselan veled-i Sava	Cami-i Cedîd Mahallesi	31.746	1274 (1858) ¹⁰⁷
Kayaođlu Kostandi veled-i Etnay	Makbule Mahallesi	63.349	1274 (1858) ¹⁰⁸
İstefroz veled-i Tanaş	Makbule Mahallesi	74.070	1274 (1858) ¹⁰⁹
Anna bint-i Arap İlyaz	Cami-i Cedîd Mahallesi	2.086	1275 (1858) ¹¹⁰

Tablo V: XIX. Yüzyıl Ortalarında Gayrimüslim Ailelerin Ekonomik Durumları

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde, gayrimüslimlerin Müslümanlara göre çok daha büyük servetlere sahip oldukları dikkatimizi çekmektedir. Elbette bu durumun en önemli nedeni gayrimüslimlerin ticaretten elde ettikleri yüksek gelirlerdir. Tabloya göre Müslümanların servetlerinin ortalaması 14.172 kuruştur. Gayrimüslimlerin servet ortalamalarına bakıldığında ise 40.677 kuruş olduğu görülmektedir. Bu rakamlar iki kesim arasındaki büyük farkı gözler önüne sermektedir.

Tabloda dikkati çeken bir diğer özellik ise gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerdir. İncelediğimiz dönemde Antalya'da Müslümanlar her mahalleye dağılımış durumdaydılar. Ancak, gayrimüslimlerin Müslümanların tersine belli mahallelerde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu mahallelerin başında tabloda da görüldüğü gibi Makbûle ve Cami-i Cedîd Mahalleleri gelmekteydi.

Antalya'da meskûn Müslüman ahâli içerisinde, Mora'dan gelen muhacirlerin durumlarını, diğerlerinden ayırmak gerekmektedir. 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Mora'dan 522 kişi Antalya'ya göç etmiştir.¹¹¹ İncelenen belgelerde Mora'dan göçüp gelenlerin ekonomik durumlarının yerli Müslüman vatandaşlara göre daha iyi olduğu ve çoğunlukla ticaretle uğraştıkları görülmektedir. Bunlar içerisinde el-Hâcc İbrahim Ağa ile Ahmed Efendi Tüccar-ı Hayriye'ye mensuptular.¹¹² Şeyh Sinan

¹⁰² AŞS., VIII/9b.

¹⁰³ AŞS., VIII/19b.

¹⁰⁴ AŞS., VIII/31b.

¹⁰⁵ AŞS., VIII/43a.

¹⁰⁶ AŞS., VIII/44a.

¹⁰⁷ AŞS., VIII/53a.

¹⁰⁸ AŞS., VIII/53b.

¹⁰⁹ AŞS., VIII/56a.

¹¹⁰ AŞS., VIII/59b.

¹¹¹ Osmanlı Devleti'nde yapılan bu ilk nüfus sayımında sadece vergi vermekle yükümlü kılınan erkek nüfusun sayımı yapılmıştır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s.122.

¹¹² AŞS., IX/2a; AŞS., IX/12b.

Mahallesi'nde oturmakta iken ölen Moravî Eserci Mustafa bin Ali'nin serveti 42.464,5 kuruş¹¹³; Tuzcular Mahallesi'nde otururken ölen Moravî Hüseyin Ağa ibn-i Mustafa'nın servetinin toplamı 60.063 kuruş¹¹⁴; Has Balaban Mahallesi'nden Moravî Salih Efendi ibn-i Tosun Hasan Ağa'nın ise 77.963 kuruş serveti bulunmaktaydı.¹¹⁵

Ailenin Yaşadığı Mekan

Şer'iyeye sicillerinden elde edilen bilgilerden, evlerin durumu, fiyatları, evlerde kullanılan eşyalar hakkında da önemli verilere ulaşılabilmek mümkündür. Antalya halkı incelediğimiz dönemde çoğunlukla “bir bâb” olarak belirtilen evlerde yaşamaktaydılar ve bu evlerin büyük çoğunluğunun “fevkânî ve tahtânî” olarak ifade edilen iki katlı evler oldukları görülmektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer özellik ise evlerin çok odalı olmadıklarıdır. Evler çoğunlukla bir göz ya da iki göz odadan oluşmaktaydı. Bazen de nadir olarak üç gözlü evlere rastlanmaktadır. Diğer yandan bu evlerin etrafını genellikle bir avlu çevrelemekte ve buralarda meyveli ve meyvesiz çeşitli ağaçlar bulunmaktaydı.

İncelenen belgelerden anlaşıldığına göre gayrimüslim ailelerin evleri, Müslüman ailelerin evlerine göre daha mamur ve fiyatlarının daha yüksek olmasıyla dikkat çekmektedir. Evlerin fiyatları, bulunduğu mahalleye, mevkiine, özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir.

Şer'iyeye sicillerinde evlerde kullanılan eşyalara ilişkin birçok bilgiler bulunmaktadır. Belgelerden evde kullanılan eşyalar ile ilgili elde edilen bilgiler, mutfakta, oturma odasında, yatak odasında kullanılan eşyalar olarak sınıflandırarak aşağıda sunulmuştur.

Mutfakta Kullanılan Eşyalar

Osmanlı döneminde “Matbah” adıyla anılan mutfak yemeğin pişirildiği, yemek sonrası sohbetlerin yapıldığı bir mekandır. Burada kullanılan eşyalar, ne tür yemeklerin nasıl yapıldığına dair ip uçları vermektedir. İncelediğimiz dönemde, Antalya evlerinde mutfaklarda bulunan eşyalar, çoğunlukla sahan, tabe, el tavası, değişik büyüklükte siniler, kapaklı-kapaksız tencere, hoşaf tası, kadayıf tepsisi, süt tavası, havan, bıçak, satır, kahve takımı, güğüm, bardak, sofrta peşkiri, mangal, sitil, tepsi, kadayıf tepsisi, hamur leğeni, çanak, tabak, tas, süt çanağı, pekmez leğeni, tava, çorba tası, şerbet takımı, bakır maşrapa, kevgir, büyük-küçük kazan, leğen, ibrik, demir saç, saç ayağı gibi eşyalardır.

Oturma Odasında Kullanılan Eşyalar

Günün büyük bir bölümü içerisinde geçirilen, ailenin bir arada bulunduğu oturma odası evin vazgeçilmez yerlerinden biridir. Burada bulunan eşyalar evin oturma düzenini yansıtmaktadır. Çoğunlukla yere serilen ve oturma rahatlığı sağlayan eşyalar ile süs olarak kullanılan eşyalar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde şamdan, fânus, fener, minder, şilte, yan minderi, basma şilte, minder, basma minder, perde, halı, kilim, döşek, basma döşek, havlu, kebe, namazlık, seccade, çuka seccade, kilim, Türkmen kilimi, büyük-küçük kaliçe, hasır, incelediğimiz dönemde Antalya'da yoğun olarak kullanılan eşyalar arasında bulunmaktadır.

¹¹³ AŞS., VIII/8a.

¹¹⁴ AŞS., VIII/13b.

¹¹⁵ AŞS., VIII/27b.

Yatak Odasında Kullanılan Eşyalar

Bu odada fazla bir eşya bulunmamaktadır. Bulunan az sayıdaki eşya da yatak, yorgan, kadife yorgan, yastık, çarşaf, minder, döşek, şilte döşek, kadife döşek, sandık gibi eşyalardır.

Giyim-Kuşam

Şer'iyeye sicillerinde erkek-kadın herkesin kullandığı eşyalar ve giysilerle ilgili olarak da değerli bilgiler bulunmaktadır. Özellikle tereke kayıtlarında bir Müslüman veya gayrimüslim kadın/erkek öldükten sonra kullandığı eşyaları da sayıldığından, bunların kullanmış oldukları özel eşyalar hakkında da fikir edinilebilmektedir. İncelenen belgelerde Müslüman ile gayrimüslim erkeklerin genellikle benzer eşyaları kullandıkları; ancak Müslüman ve gayrimüslim kadınların kullandıkları eşyalarda bazı farklılıklar bulunduğu göze çarpmaktadır. Gayrimüslim kadınların terekelerinde görülen altın, inci, elmas, bilezik gibi değerli takıların çokluğu Müslüman kadınların terekeleriyle karşılaştırıldığında en önemli fark olarak görülmektedir. Örneğin; 25 Rebiü'l-âhir 1268 (17 Şubat 1852) tarihli bir tereke kaydında Anna veledet-i Dimitri nasrâniyenin eşyaları arasında baş altını, inci, yirmilik altın, altın bilezik, inci küpe, altın maşaallah, altın boyunduruk, altın yüzük, gümüş başlık gibi değerli takılar bulunmaktadır.¹¹⁶

Erkeklerin terekelerine bakıldığında gömlek, kuşak, uçkur, şal, çevre, fes, don, şalvar, çuka şalvar, çevre, abdestlik, dizlik, namusiyye, şâl, Trablus kuşağı, tozluk, fes, ihrâm, çuka yelek, peştemâl, hırka, çitâri entari, çizme gibi giysiler giydikleri görülmektedir. Kadınların terekelerine bakıldığında ise entari, sivasî entari, basma entari, iç entarisi, kutnî şalvar, basma şalvar, cânfes ferâce, yazma, yazma yemeni, kuşak, ipeklî gömlek, mintan, kürk, makreme gibi giysiler yoğun olarak görülmektedir.

Sonuç

Yaptığımız incelemelerden XIX. yüzyıl ortalarında, Antalya ailesinin çekirdek aile tipini yansıttığını söylemek mümkündür. Ailenin ortalama nüfusu 5-6 kişi civarında idi. Müslüman ailelerde çocuk sahibi olma oranı 3.5, gayrimüslim ailelerde ise bu oran 3.3'tür. Kız ve erkek çocukların sayılarında Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmaksızın yakın oranlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ölüm ve boşanma nedeni ile dağılan ailelerde küçük çocukların gelecekları için nafaka, kisve baha verilmesi, vasî ve nazır tayini gibi bir takım tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Ailelerin geçim kaynaklarına bakıldığında Antalya'da Müslüman ve gayrimüslimler arasında önemli farklar bulunduğu görülmüştür. Müslümanların çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları, gayrimüslimlerin ise ticarî meslekleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki bir diğer fark, ailelerin yaşadıkları mekanlar konusundadır. Gayrimüslim ailelerin tercih ettikleri mahallelerin başında Cami-i Cedîd ve Makbûle Mahalleleri gelmekteydi. Ayrıca gayrimüslimlerin yaşadıkları evlerin Müslümanların evlerine göre daha mamur ve daha geniş olduğu, dolayısıyla fiyatlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

¹¹⁶ AŞS., VIII/2a. Benzer belgeler için bkz. AŞS., VIII/4b; AŞS., VIII/59b.

Müslüman ve gayrimüslimler için yaşanan mekan açısından bu şekilde farklar bulunurken evlerde kullanılan eşyalar ve giyim-kuşam bakımından önemli farkların bulunmadığı görülmektedir. İster Müslüman isterse gayrimüslim olsun herkes benzer ev eşyalarını ve elbiseleri kullanmaktaydılar. Aralarında bulunan küçük farklar ise, gayrimüslimlerin ekonomik bakımdan daha üst seviyede bulunmalarından dolayı fiyat bakımından daha yüksek eşya ve giysileri kullanmalarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, XIX. yüzyıl ortalarında Antalya ailesi Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın her yönüyle klâsik Osmanlı aile tipini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- VII Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri
VIII Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri
IX Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicil Defteri

Makaleler:

- ÇANLI, Mehmet; “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, C. XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- İNALCIK, Halil; “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Ankara, 1958.
- KELEŞ, Erdoğan; “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Muğla'da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik ve Hukuki Durumları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.19, İstanbul, 2004.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- ÖZDEMİR, Rifat; “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1-2) Elazığ, 1995.
- ÖZTÜRK, Said; “Osmanlı'da Çok Evlilik”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- SARI, Hüseyin; “Şer'iyeye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi'nde Mudurnu'da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit”, *OTAM*, S.7, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1996.
- SAVAŞ, Saim; “Fetva ve Şer'iyeye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara, 1992.

Kitaplar:

- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Şer'iyeye Sicilleri, C. I (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)*, TDAV. Yay., İstanbul, 1988.
- AYDIN, M. Âkif, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yay., İstanbul, 1996.
- AYDIN, M. Âkif; *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1985.
- CİN, Halil; *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1974.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- İPÇİOĞLU, Mehmet; *Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara, 2001.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK, Ankara, 1995.

